

Ю.В. Мисько, С.В. Пивоваров

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАМКУ ХОТИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

The paper concerns the research on the territory of the inner yard of a castle in Khotyn fortress. It was ascertained that after rebuilding in the beginning of the 18th c. the entrance tower which was known from the pictures of the Western European artists had been destroyed. The base of the tower was excavated, the thickness of its walls was determined, and the material which allows the authors to determine the time of construction and destruction of the tower was obtained.

У 2009 р. експедиція Чернівецької філії ДП НДЦ ОАСУ Інституту археології НАН України продовжувала працювати на території Хотинської фортеці, дослідження якої тривають з 2004 р.

Основною метою щорічних робіт було з'ясувати місце зруйнованої південно-східної башти, про існування якої до перебудови турками цитаделі на початку XVIII ст. відомо з писемних і образотворчих джерел, приміром, офорта Ромейна де Хоогге (Romeyn de Hooghe) «Битва під Хотином» (1674 р.), виконаного на основі малюнка очевидця польсько-турецької битви 1673 р. Ф. Гратти, секретаря Я. Собеського, та картини Яна ван Хугтенберга (Jan van Hughtenburgh) «Битва під Хотином» (перша чверть XVII ст.), написаної для родини Я. Собеського. На них у південно-східному кутку південної ділянки замкових укріплень здійснюється кругла вежа з бійницями, до якої веде міст на п'яти опорах. Тепер приблизно на цьому місці або поблизу нього розташований чотирикутний південно-східний каземат, поряд з яким під час розкопок у попередні роки виявлені залишки кам'яної кладки. Через це роботи зосередилися саме у цій частині привратного двору замку, де було закладено три розкопи.

Розкоп 1 (2,7 × 5,6 м) примикав до південної стіни каземату, впритул до нього розміщувався розкоп 2 (з початковими розмірами 3,3 ×

3,3 м), а розкоп 3 (2,0 × 4,6 м) був закладений поблизу західної стіни каземату для вивчення рештків напівциркульної кам'яної кладки, помітної на поверхні. Результати її розчистки підтвердили, що це — частина внутрішньої стіни південно-східної башти, до якої з протилежного боку примикав зруйнований південний мур. Північна частина стіни зараз заходить під каземат XVIII ст. Загальна довжина її внутрішнього периметру близько 4,0 м, враховуючи 0,2 м, які вдалося простежити під фундаментом каземату. Південна частина зруйнована пізнішою кладкою. Висота розчищеного відрізка коливається від 0,57 до 1,00 м. Стіна складена з чотирьох—дев'яти рядів каменю різного розміру та збереженості. Це переважно силурійський сірий вапняк, який у народі називають «лупак» через властивість добре розколюватися на пластини. Блоки підпрямокутної та трапецієподібної форми різних розмірів скріплені вапняковим розчином із домішками камінців. Виходи такого вапняку спостерігаються по всій території фортеці, з нього змуровані основи стін і башт XV ст., що добре візуально простежується із зовнішнього боку західного захисного муру.

У кладці внутрішньої стіни південно-східної башти також є блоки з жовтуватого сарматського вапняку, який крихкіший і добре піддається обробці. Його використовували як облицювальний камінь. Вірогідно, стіни башти зводили за принципом римо-візантійської кладки: зовні і зсередини викладали підпрямокутні брили, а простір між ними забутовували камінням, залитим вапняковим розчином. У такий спосіб, очевидно, побудовані й захисні стіни: у пробоїні з зовнішнього боку західного муру, де знищено облицювальні блоки, помітні шматки каміння із забутовки. При числен-

них перебудовах фортеці облицювальні блоки могли використовувати повторно.

Розкоп 3 з західного боку був розширений шляхом підтрикутної прирізки, обумовленої виходами нерівномірної кам'яної кладки, простеженої в цьому напрямку. Очевидно, це залишки південної стіни, яка свого часу з'єднувала північно-східну та південно-східну башти замку. Її рештки у вигляді розвалу каміння розмірами 5,0 × 3,8 м вже траплялися при роботах минулих років. Розколота, вірогідно, від вибуху, кам'яна кладка — це все, що лишилося від південного муру, який був зруйнований після 1673 р. Вона являє собою внутрішню частину стіни, себто забутовку з силурійського вапняку на розчині, облицювання не вціліло.

Внаслідок перебудов XVIII ст. на місці південного муру постали інші фортифікаційні споруди, залишки яких не дають можливості скласти цілісне уявлення про попередній архітектурний етап. З північного боку кладку обмежує пізніша стіна, можливо, її продовження віднайдуть і за нею. Для з'ясування глибини залягання стіни вздовж її краю у напрямку захід—південний схід закладено траншею завширшки 0,5—0,6 м і завглибшки 1,0 м, в якій простежено продовження каміння.

Заповнення розкопу 3 з боку внутрішньої стіни башти, в основному, складалося з ґрунту та жовтої глини, насичених численними уламками каміння, іноді великих брил. Керамічних знахідок небагато, з-поміж них заслуговують на увагу два фрагменти турецьких напівфаянсових кавових чашечок з поліхромним розписом. На обох уламках шар прозорої поливи частково втратив блиск і почав облуплюватися. Крім того, у фундаменті каземату, майже під його південно-західним кутом, між брилами у скріплюючому розчині трапилася монета — солід (боратинка) Яна Казимира (1648—1668), а недалеко від неї — акче Ахмеда III (1703—1730). Серед нумізматичних матеріалів із суміжних розкопів — білоновий солід Сигізмунда III (1587—1632) та мідний гріш Августа III 1755 р.

Зовнішній край стіни башти вдалося відстежити в розкопі 2 після зняття розвалу каміння, внаслідок чого всі три розкопи об'єдналися. Його чітко прослідковано за облицювальними брилами та слідами забутовки. Ширина між зовнішнім і внутрішнім краями стіни приблиз-

но 2,3 м. Дослідженню заважала значна кількість каміння, яке внаслідок руйнації фортифікацій завалилося зверху на рештки башти. Простежений зовнішній периметр завдовжки 6,8 м і заввишки 0,7—0,8 м складався з п'яти—восьми рядів підпрямокутних брил різного розміру. В західній частині він під прямим кутом входив у південну стіну. Цікавою особливістю зовнішнього краю башти виявилася викладена, очевидно з декоративною метою, смуга з червоної цегли, яка починалася за 3,5 м від місця з'єднання південної стіни та вежі і збереглася на довжину 1,15 м. Подібні стрічки прикрашають усі башти і стіни замку, споруджені у XV ст., а вище них розташовуються «вавілони» та «голгофи». Загалом поки що віднайдено приблизно третину захисної споруди, і продовження її не помітне на рівні глибини розкопу. Але, можливо, воно залягає глибше.

Крім залишків стін вежі, виявлено значний рухомий матеріал: посуд, кахлі, глиняні люльки для куріння. Переважають уламки посуду місцевого виробництва від мисок, тарелів і горщиків, що датуються, в основному, XVI—XVIII ст. Є й довізна кераміки, головним чином, турецькі напівфаянси першої половини XVIII ст. з м. Кютах'я. До турецького імпорту можна віднести також носици та ручки від кумганів — вузькогорлих посудин, своєрідних глеків для води, які використовували в Азії для вмивання та миття рук.

Серед 30 ушкоджених люльок також переважають турецькі різного розміру, форми й забарвлення. Є багато фрагментованих (понад 50 екз.) чашечок і тулійок (близько 30 екз.) різної збереженості, три позолочених уламки. На них трапляються клейма з написами арабською в'яззю, у вигляді триквестра, пташки, зірочки. Крім того, знайдено рештки скляного посуду, свинцеві кулі різного діаметра, залізні цвяхи й костилі, уламки та цілі зразки кам'яних та чавунних ядер, фрагментовані залізні і бронзові вироби.

Здобуті протягом сезону 2009 р. матеріали значно розширюють можливості для датування і вивчення різних періодів існування Хотинської фортеці, а виявлені рештки південно-східної башти поповнюють знання про архітектурний вигляд середньовічних фортифікаційних споруд цитаделі. Дослідження решток башти планується продовжити.